

ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»

Наукова бібліотека імені М. В. Довнар-Запольського
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
Відділ економічної історії

Тези Круглого столу
**«М. В. Довнар-Запольський – засновник першого
в Україні ВНЗ економічного профілю»**

*З нагоди присвоєння бібліотеці КНЕУ
імені М. В. Довнар-Запольського*

17 квітня 2019 року

УДК 378+027.7](477-25)(091)
Д58

М. В. Довнар-Запольський – засновник першого в Україні ВНЗ економічного профілю : З нагоди присвоєння бібліотеці КНЕУ імені М. В. Довнар-Запольського [Електронне видання] : тези Круглого столу, Київ, 17 квіт. 2019. – Київ, 2019. – 44 с.

ISBN 978-966-926-272-1

У збірці представлені тези Круглого столу за темою «М. В. Довнар-Запольський – засновник першого в Україні ВНЗ економічного профілю», який відбувся 17 квітня 2019 р. у м. Києві у приміщенні Наукової бібліотеки імені М. В. Довнар-Запольського ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».

УДК 378+027.7](477-25)(091)

*Розповсюджувати та тиражувати
без офіційного дозволу КНЕУ забороняється*

Підписано до друку 18.04.19. Формат 60×84/8
Друк. арк. 1,83. Зам. № 19-5525

ISBN 978-966-926-272

© КНЕУ, 2019

ЗМІСТ:

Чуткий А. І. Внесок Довнар-Запольського у розвиток білоруської та української історичної науки	4
Фещенко В. М. Дослідження соціально-економічних проблем у працях М. В. Довнар-Запольського	10
Небрат В. В. Державно-правовий устрій суспільства як об'єкт досліджень М. В. Довнар-Запольського	16
Вітер І. І. Київський період – вершина діяльності Довнар-Запольського – історика	21
Кудласевич О. М. Подвижницька діяльність М. В. Довнар-Запольського із започаткування національної вищої економічної освіти.....	28
Горін Н. О. Проблема зовнішньоекономічних зв'язків у поглядах М. В. Довнар-Запольського	32
Другова Є. В. Соціально-економічні дисципліни в системі підготовки фахівців у Київському комерційному інституті (перша чверть ХХ ст.)	38
Лайтар М. О. Україністичні зацікавлення Митрофана Довнар-Запольського	41

Чуткий Андрій Іванович,

доктор історичних наук, доцент,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ВНЕСОК М. В. ДОВНАР-ЗАПОЛЬСЬКОГО У РОЗВИТОК БІЛОРУСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

Життєвий шлях М. В. Довнар-Запольського був тісно пов'язаний у першу чергу із його батьківщиною – Білоруссю. Тут, у м. Речиця під Гомелем, він народився у червні 1867 р. [12, с. 5]. Але період праці на рідній білоруській землі був вкрай обмеженим (у 1925–1926 рр.).

Натомість майже половина життєвого шляху цього білоруського вченого виявилась пов'язаною з Україною. Тут він завершив здобуття середньої освіти (у Першій київській гімназії у 1885–1888 рр. [12, с. 7, 8; 18, с. 81]), а потім здобув вищу освіту (в Київському університеті у 1889–1894 рр. [5; 6; 1, арк. 5; 15, с. 9, 11]). З Україною була пов'язана і значна частина його професійної кар'єри. Адже саме в Україні М. В. Довнар-Запольський впродовж 1901–1920 рр. працював у Київському університеті (де захистив докторську дисертацію, а також здобув звання професора [2; 12, с. 14; 15; 3; 18, с. 85]). В Києві ним були засновані два вищі начальні заклади – Комерційний та Археологічний [14; 18, с. 89, 21] інститути, які він й очолив. Також М. В. Довнар-Запольський був причетний до постановня вищої освіти в Криму [12, с. 18; 11] та відновлення вищої освіти у Харкові (1920–1922 рр.). Таким чином, М. В. Довнар-Запольський провів в Україні майже половину свого життя.

Відповідно, і наукова діяльність цього визначного білоруського вченого була нерозривно пов'язана з історією (бо він був у першу чергу вченим-істориком) як України, так і Білорусі. Тим більше, що сфера наукових інтересів М. В. Довнар-Запольського в царині історії охоплювала т.зв. литовсько-

польський період. Тобто час, коли Україна та Білорусь перебували у складі одного політичного організму – Литовсько-Руської держави, а потому Речі Посполитої. Тож його праці, присвячені цьому періоду історії, є однаковою мірою важливими як для вітчизняної, так і для білоруської історичної науки.

Першість тут все ж таки маємо віддати історії Білорусі, бо на момент початку наукової діяльності М. В. Довнар-Запольського схема української історії вже була сформована (його вчителем В. Б. Антоновичем) і загалом вже було зроблено чимало для її реконструкції. Натомість у випадку білоруської історії – все перебувало у зародковому стані. Тож тут він виступав першопрохідцем і до того ж саме бажання вивчати історію рідної Білорусі й визначило тематичну спрямованість його наукових досліджень. При цьому М. В. Довнар-Запольським було підготовлено першу фундаментальну працю з історії Білорусі, яка побачила світ лише наприкінці ХХ ст. [13]. Теж саме було і в справі обґрунтування політичної незалежності Білорусі (1918 р.).

Однак саме професійне становлення та навіть спрямування на вивчення історії рідної землі відбулись завдяки його українському вчителю – В. Б. Антоновичу. Адже ж М. В. Довнар-Запольський належав до київської наукової школи заснованої В. Б. Антоновичем, котрий закликав своїх учнів досліджувати історію окремих регіонів (і в першу чергу – місць, звідки вони походили).

Перші наукові розвідки М. В. Довнар-Запольського більшою мірою стосувались етнографії Білорусі [12, 7; 18, с. 81; 16; 17 та ін.]. Аналогічно й перша його фундаментальна праця в царині історії («Нарис історії Кривичської та Дреговичської земель до кінця XII ст.», 1891 р.) була присвячена білоруській історії.

Проте вже серед його перших публікацій були й замітки, пов'язані з Україною. А в 1901 р. вийшла його фундаментальна праця «Державне господарство Великого князівства Литовського при Ягеллонах», а незабаром ще низка фундаментальних досліджень («Політичний устрій Стародавньої Русі: віче та князь», «Нариси з історії західноруського селянства в XVI ст.»),

«Українські староства в першій половині XVI ст.» та ін.) при загальній їх кількості у понад 100 позицій, що стосувались також і історії України.

Окрім цього, М. В. Довнар-Запольський активно збирав архівні документи з історії України. Зокрема, був одним з перших фундаментальних дослідників Литовської метрики [12, с. 12], чимала частка документів якої стосувалась й історії України. Також до 1917 р. ним було підготовлено фундаментальне зібрання архівних документів (з науковими коментарями) з історії Волині у XVI–XVII ст. [18, с. 91–92].

Важливість історичних досліджень М. В. Довнар-Запольського, присвячених литовсько-польському періоду історії полягає, в першу чергу, у введенні до наукового обігу значної кількості писемних джерел, що надало потужну базу для подальших історичних розвідок. По-друге, він вміло поєднав інформацію з різних сфер життя тогочасного суспільства. На якісно новий рівень було піднято дослідження з соціально-економічної сфери, зокрема питання волоочної реформи, аграрного сектору, промислів та характеру самого суспільного й господарського устрою Великого князівства Литовського.

Не слід нехтувати і його роллю як талановитого педагога, котрий зміг прищепити любов до історичної науки (оскільки викладав він саме історію) та спрямував у цю сферу багатьох молодих осіб. У цьому зв'язку варто згадати хоча б Н. Д. Полонську-Василенко, котра саме завдяки навчанню у Митрофана Вікторовича стала професійним вченим-істориком і чимало зробила в подальшому для роботи на ниві вивчення історії України. В цілому ж, можна вести мову про те, що на початку XX ст. М. В. Довнар-Запольський сформував власну історико-етнографічну школу, яка продовжила запропоновані В. Б. Антоновичем підходи до вивчення історії і до якої відносять таких відомих вчених-істориків та архівістів, як П. В. Клименко, О. П. Оглоблин, В. О. Романовський, Є. Д. Сташевський та ін. [20; 10; 9]. Успіх у цій справі обумовлювався як величезним обсягом знань зі сторони М. В. Довнар-Запольського, так і майстерним володінням ним ораторським мистецтвом, що відзначали й сучасники [7, с. 275]. При цьому реалізація педагогічного

потенціалу М. В. Довнар-Запольського була значною мірою пов'язана саме з київським періодом в його житті, про що свідчать і документи, і сучасні науковці [19, с. 164, 166].

Значний внесок у справу розвитку історичної науки, що його зробив М. В. Довнар-Запольський, був обумовлений також і створеними ним навчальними закладами вищого типу. По-перше, у Київському комерційному інституті значна увага приділялась викладанню та вивченню економічної історії України. А у випадку Київського археологічного інституту, то цей навчальний заклад став першим в Україні вишем, що спеціалізувався на підготовці фахівців у галузі архівної справи, бібліотечної справи та музеєзнавства [18, с. 90].

Зрештою, визначний внесок М. В. Довнар-Запольського у розвиток білоруської та української історичної науки засвідчується тим фактом, що з 1990-х років почали відбуватись Довнарівські читання – представницький форум істориків з України (В. П. Купченко, І. Б. Матяш, Ю. А. Мицик, В. І. Ульяновський та ін.) та Білорусі (В. М. Лебедева – яка власне і була натхненником цього заходу, А. Л. Кіштимов, В. В. Скалабан, М. Ф. Шумейко та ін.) і меншою мірою – з інших країн (С. І. Михальченко), що засвідчив реальне спрямування його наукової праці. Останній такий захід відбувся 2017 р., так само на малій батьківщині М. В. Довнар-Запольського – у м. Речиця Гомельської області Республіки Білорусь. Особливо ж важливим у цьому зв'язку є й позиціонування М. В. Довнар-Запольським себе як вченого-історика, що мав білоруський патріотизм і відповідну спрямованість своїх історичних студій. Але обрання для дослідження періоду, коли історія Білорусі та України була тісно переплетена і тривале проживання в Україні (де відбулось і його формування як вченого-історика) пояснюють той факт, що його наукова спадщина стала важливою також і для історії України, що в підсумку й дало підстави модерним дослідникам іменувати його як істориком України та Білорусі, так і власне істориком України [8].

Список використаних джерел

1. Державний архів м. Києва, ф. 16, оп. 340, спр. 107, арк. 5.
2. Державний архів м. Києва, ф. 16, оп. 340, спр. 148, 29 арк.
3. Державний архів м. Києва, ф. 16, оп. 346, спр. 38.
4. Державний архів м. Києва, ф. 153, оп. 1, спр. 52, 236 арк.
5. Центральний державний історичний архів України в м. Києві, ф. 262, оп. 1, спр. 1, 2 арк.
6. Центральний державний історичний архів України в м. Києві, ф. 262, оп. 1, спр. 2, 2 арк.
7. Alma mater. Університет св. Володимира напередодні та в добу Української революції. 1917–1920 : матеріали, документи, спогади : у 3 кн. / [уклад. В. А. Короткий]. – Київ : Прайм, 2000. – Кн. 1. – 702 с.
8. Бусленко Л. М. В. Довнар-Запольський як історик України / Людмила Бусленко ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – Київ, 2007. – 104 с.
9. Верба І. Київська історико-економічна школа М. В. Довнар-Запольського / І. Верба, Д. Карпусь ; НАН України, Центр пам'яткознавства, Укр. т-во охорони пам'яток історії та культури. – Київ : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2012. – 148 с.
10. Верба И. В. Ученики М. В. Довнар-Запольского по Киевскому университету Св. Владимира и их дальнейшая судьба / И. В. Верба // Даследчык гісторыі трох народаў: М. В. Доунар-Запольскі : зб. навук. арт. і дак. / Гомел. дзярж. ун-т ім. Ф. Скарыны ; пад. рэд. В. М. Лебедзевай. – Гомель ; Рэчыца, 2000. – С. 61–71.
11. Гурбова Л. М. В. Довнар-Запольский и Крым / Л. Гурбова // Трэція міжнародныя доунараускія читанні. – Мінск, 2002. – С. 16–18.
12. Доўнар-Запольскі М. В. Выбранае / М. В. Доўнар-Запольскі ; [укладанне і прадмова В. Лебедзевай ; каментар В. Лебедзевай і інш. ; навук. рэд. А. Ліс]. – Мінск : Беларуская навука, 2017. – 668 с.

13. Довнар-Запольский М. В. История Белоруссии / М. В. Довнар-Запольский. – Минск : Беларусь, 2003. – 680 с.
14. Киштымow А. Л. М. В. Довнар-Запольский – организатор и руководитель Киевского коммерческого института / А. Л. Киштымow // Даследчык гісторыі трох народаў: М. В. Доўнар-Запольскі : зб. навук. арт. і дак. / Гомел. дзярж. ун-т ім. Ф. Скарыны ; пад. рэд. В. М. Лебедзевай. – Гомель ; Рэчыца, 2000. – С. 71–89.
15. Лебедзева В. М. Юнацкія гады М. В. Доўнар-Запольскага / В. М. Лебедзева // Трэція міжнародныя доунараўскія чытанні. – Мінск, 2002. – С. 7–15.
16. Ліс А. С. Фальклор і этнографія як крыніцы пазнання этансу у М. В. Доўнар-Запольскага / А. С. Ліс // Даследчык гісторыі трох народаў: М. В. Доўнар-Запольскі : зб. навук. арт. і дак. / Гомел. дзярж. ун-т ім. Ф. Скарыны ; пад. рэд. В. М. Лебедзевай. – Гомель ; Рэчыца, 2000. – С. 127–136.
17. Луигас Н. Этнографычная спадчына М. В. Доунар-Запольскага: некаторыя аспекты навучэння беларускай сялянскай сялянскай сям’і у канцы ХІХ – пачатку ХХ ст. / Н. Луигас // Трэція міжнародныя доунараўскія чытанні. – Мінск, 2002. – С. 119–127.
18. Матяш І. Б. Особа в українській архівістиці : біографічні нарисы / І. Б. Матяш. – Київ, 2001. – 228 с.
19. Михальченко С. И. М. В. Довнар-Запольский: историк и общественный деятель / С. И. Михальченко // Вопросы истории. – 1993. – № 6. – С. 162–170.
20. Михальченко С. И. Научная школа М. В. Довнар-Запольского / С. И. Михальченко // Даследчык гісторыі трох народаў: М. В. Доўнар-Запольскі : зб. навук. арт. і дак. / Гомел. дзярж. ун-т ім. Ф. Скарыны ; пад. рэд. В. М. Лебедзевай. – Гомель ; Рэчыца, 2000. – С. 49–60.
21. Чуткий А. І. Київський комерційний інститут : витоки та історичний поступ (1906–1920 рр.) / Андрій Чуткий ; Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана. – Ніжин : Лисенко М. М., 2013. – 524 с.

Фещенко Валентина Михайлівна,

доктор економічних наук,

професор кафедри економічної теорії

ДВНЗ «Київський національний економічний університет

імені Вадима Гетьмана»

ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРОБЛЕМ У ПРАЦЯХ М. В. ДОВНАР-ЗАПОЛЬСЬКОГО

Постать Митрофана Вікторовича Довнар-Запольського надзвичайно багатогранна, глибока та плідна: визначний історик, архівіст, етнограф і фольклорист, джерелознавець, педагог і організатор науки. Його ім'я як науковця пов'язується, насамперед, з відомою Київською історичною школою під керівництвом В. Б. Антоновича, ідеї якої він продовжив і розвинув, виховавши плеяду вчених-істориків світового виміру: О. Оглобіна, А. Гневушева, Ф. Клименка, М. Яницького, В. Романовського, Н. Полонську-Василенко та інших.

Проте в багатій науковій спадщині видатного вченого є ряд праць, присвячених економічним, соціально-економічним та історико-економічним проблемам розвитку суспільства на початку ХХ ст. і опублікованих в київський період його діяльності.

Як відомо, особливою сторінкою біографії М. В. Довнар-Запольського була організаційно-педагогічна діяльність, зокрема, створення Вищих комерційних курсів (1906), перетворених на Київський комерційний інститут (1908), і який сьогодні – як Київський національний економічний університет – є одним із провідних в Україні вищих навчальних закладів економічного профілю. Саме тут вчений втілював власну модель вищої освіти, засновану на сполученні фундаментальної теоретичної підготовки з практичною спрямованістю навчання. Освітні плани були орієнтовані на поглиблене

економічно-комерційне навчання у поєднанні з юридичною підготовкою та іноземними мовами [1, с. 7]. Причому таку модель підготовки фахівців М. В. Довнар-Запольський мав на увазі, ще тільки готуючи за посередництва генерал-губернатора В. О. Сухомлинова пояснювальну записку до Міністерства торгівлі та промисловості з проханням про заснування у Києві Вищих комерційних курсів [2, с. 83]. В ній вчений зазначав: «...Викладацький склад буде складатись з професорів вищих навчальних закладів... Об'єм викладання... з основних для комерсантів предметів мав бути аналогічним з університетським курсом». Поряд із цим у навчальній програмі планувалось «особливо детально ознайомлювати учнів з економічною стороною місцевого краю» [3, с. 4].

Пізніше, вже за часів функціонування Київського комерційного інституту, з метою посилення економічної складової підготовки студентів за ініціативою М. В. Довнар-Запольського та відомого економіста й демографа К. Г. Воблого було створено «Товариство економістів», на яке покладалася розробка загальних проблем економічної науки, вивчення, аналіз та узагальнення економічного становища півдня Росії [4, с. 63].

Практична потреба в поглибленні економічних знань, що впливала з необхідності підготовки економістів-практиків для роботи в різних галузях суспільного господарства, вочевидь мотивувала М. В. Довнар-Запольського до певної трансформації власних наукових інтересів, поглиблення в системі наукових пошуків економічної складової та зацікавленості історико-економічною наукою загалом. Зазначений напрям досліджень стає домінуючим в наукових студіях вченого, формуючи відповідне методологічне підґрунтя аналізу. Так, у своїх підходах до пояснення історичного процесу він зауважує про необхідність спиратися на аналіз матеріальних факторів у їх взаємодії з факторами ідеологічними, питання економічного розвитку ставить на перше місце у вивченні суспільно-історичних процесів. В свою чергу, результати наукових досліджень М. В. Довнар-Запольського знаходили втілення в навчальних курсах, які викладалися в Київському комерційному інституті.

Саме в цей період, перебуваючи на посаді ректора Київського комерційного інституту (1906–1917), М. В. Довнар-Запольський починає читати лекції з економічної історії Росії. Його зусиллями низка дисциплін – історія народного господарства, російське державне право, історія суспільних рухів в Росії, історія економічного ладу Західної Європи та Росії – вводиться до навчальних планів Київського комерційного інституту. Відповідно, вчений виступає автором перших в Росії підручників з історії народного господарства, які неодноразово були відзначені державними нагородами.

Радянський письменник Ю. Смолич згадував про М. В. Довнар-Запольського за часів його перебування на посаді ректора Київського комерційного інституту. «Професор-ліберал, – писав він, – користувався популярністю серед київської інтелігенції, і його будинок на Фундуклеївській був таким собі політичним салоном: там завжди збиралися науковці, літератори, журналісти» [5, с. 270].

У київський (найбільш продуктивний) період діяльності вченого були опубліковані праці, що стали досить вагомим внеском М. В. Довнар-Запольського у дослідження історико-економічних та соціально-економічних проблем Білорусі, України та Росії. Серед них: «Страница из истории крепостного права в XVIII–XIX вв.» // «Из истории общественных течений в России» (К., 1910), «История русского народного хозяйства» (К., 1911), «Ближайшие задачи русского экспорта» // Изв. Киев. коммерч. ин-та. – 1913. – Кн. 17. – С. 7–40, «Задачи экономического возрождения России (русско-германский товарообмен и бельгийская промышленность)» (К., 1915) та інші. Загалом, М. В. Довнар-Запольський – автор понад 200 ґрунтовних наукових праць, які і сьогодні зберігають свою цінність.

Як науковця М. В. Довнар-Запольського захоплювала епоха підготовки Селянської реформи 1861 р. Період правління Олександра 1 з позицій загострення соціальних суперечностей, формування суспільних рухів та політичних доктрин він вважав переломним в розвитку феодальної Росії. Через цю епоху, писав він, «червоною ниткою проходить прагнення суспільства до

постановки питання про політичні права, і робляться спроби до їхнього здійснення» [6, с. 6]. Осмислення проблем реформи актуалізувало інтерес вченого до аграрної тематики, оскільки Селянська реформа була спрямована насамперед на реорганізацію відносин в сільському господарстві. За редакцією вченого виходить курс лекцій «На заре крестьянской свободы» (К., 1911), стаття «Крепостники в первой четверти XIX в.» у праці «Великая реформа» (СПб., 1911) та ін.

Активна соціально-економічна та громадська діяльність М. В. Довнар-Запольського за часів очільництва Київського комерційного інституту, зокрема, обрання у лютому 1912 року головою Південно-Західного відділення Російської експортної палати, участь у роботі керівних органів декількох Київських банків, в організаційному комітеті Всеукраїнського союзу кооперативних організацій, в підготовці та проведенні I-го Південноросійського торгово-промислового з'їзду тощо формує інтерес вченого до суто економічних проблем, питань банківської діяльності, розвитку зовнішньої торгівлі, структури експорту та ін. В результаті реалізації цього інтересу з-під пера М. В. Довнар-Запольського виходять наукові праці «Очередные задачи русского экспорта» (К., 1912), «Русский вывоз и мировой рынок» (К., 1914), в яких предметом аналізу стають питання співвідношення політики фритредерства і протекціонізму, динаміки і структури розвитку зовнішньої торгівлі, досліджується роль держави в зазначених процесах.

Так, у праці «Русский вывоз и мировой рынок» М. В. Довнар-Запольський наводить дані щодо структури російського експорту за досить тривалий період – з 1827 р. по 1911 р., аналізує його основний показник – зерновий хліб, який становив у 1910 році 46,9 % загального експорту [7, с. 36]. Вчений ґрунтовно вивчає й інші статті загального російського експорту, пропонує своє бачення з оптимізації його структури, аргументує необхідність переорієнтації розвитку частини російської зовнішньої торгівлі на Схід, аргументуючи свою позицію тим, що в Європі Росія мала сильних конкурентів щодо своєї діяльності у сфері зовнішньої торгівлі.

В дослідженні «Задачи экономического возрождения России (русско-германский товарообмен и бельгийская промышленность)» М. В. Довнар-Запольський обґрунтовує тезу щодо загострення боротьби між європейськими країнами за ринки збуту, розкриває своє бачення шляхів відродження Росії, пророче зауважує, що боротьба за ринки веде до воєнних конфліктів. Початок Першої світової війни став тому підтвердженням.

Отже, поряд з історичними праці соціально-економічного спрямування потужно увійшли у наукову спадщину видатного вченого, який досліджував актуальні економічні проблеми різних періодів історії розвитку Білорусі, України та Росії. У науковому відношенні цікавими і сьогодні залишаються його дослідження з економічної історії, аграрних проблем, питань розвитку зовнішньої торгівлі тощо.

Ці праці, на мій погляд, потребують перекладу і видання українською мовою, більш глибокого знайомства студентів університету з науковою спадщиною М. В. Довнар-Запольського як фундатора Alma Mater. На сьогодні ми маємо лише одне електронне видання «Економічні праці викладачів КНЕУ (перша третина ХХ ст.) : хрестоматія» (2013) / упорядник С. Н. Антонюк, де з певними скороченнями опубліковані три праці вченого: «Державне господарство Великого князівства Литовського при Ягеллонах», «Українські староства в першій половині ХУІ ст.», «Російський вивіз і світовий ринок». Тому є надія, що наш Круглий стіл спонукає інтерес наукової громадськості до перевидання праць великого вченого і засновника університету.

Список використаних джерел:

1. Мітрафан Віктаравіч Доўнар-Запольскі : біябібліягр. показ. / уклад.: В. М. Лебедзева (кіраўн.) [та ін.]. – Выд. 2-е, дапов. – Мінск : БелНДІДАС, 2007. – 168 с.
2. Чуткий А. Київський комерційний інститут : витоки та історичний поступ (1906–1920 рр.) / Андрій Чуткий ; Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана. – Ніжин : Лисенко М. М., 2013. – 524 с.

3. Довнар-Запольский М. В. Записка о Киевском коммерческом институте / М. В. Довнар-Запольский. – Киев, 1910. – 50 с.
4. Вітер І. І. Митрофан Вікторович Довнар-Запольський / І. І. Вітер // Вчені записки : зб. наук. пр. / Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана ; [відп. ред. А. Ф. Павленко]. – Київ : КНЕУ, 2006. – Спец. вип. – С. 56–64.
5. Смолич Ю. Мир хижинам, война дворцам / Ю. Смолич. – Москва : Советский писатель, 1966. – 560 с.
6. Довнар-Запольский М. В. Из истории общественных течений в России : статьи / М. В. Довнар-Запольский. – 2-е изд., доп. новыми статьями. – Киев : Издание И. И. Самоненко, 1910. – 333, [2] с.
7. Довнар-Запольский М. В. Русский вывоз и мировой рынок : в таблицах и диаграммах / М. Довнар-Запольский. – Киев : Тип. И. И. Чоколова, 1914. – [6], 46, [1] с.

Небрат Вікторія Василівна,

доктор економічних наук,

завідувач відділу економічної історії

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

**ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИЙ УСТРІЙ СУСПІЛЬСТВА
ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕНЬ М. В. ДОВНАР-ЗАПОЛЬСЬКОГО**

Історичні праці М. В. Довнар-Запольського наочно представляють реалізацію такого важливого методологічний принципу як єдність предмету і методу дослідження. Розглядаючи процес становлення та розвитку державно-правового устрою суспільства, вчений поєднував історичний і логічний, емпірико-фактологічний та інституційно-еволюційний підходи. Його роботи засвідчують глибокий інтерес до історичного процесу становлення та трансформації правових норм, які детермінували економічний розвиток, визначали потенціал та вектор суспільних змін. Так, магістерська дисертація М. В. Довнар-Запольського, опублікована під назвою «Государственное хозяйство Великого Княжества Литовского при Ягеллонах» (1901), а також більш пізні роботи, а саме: «История русского народного хозяйства» (1911), «Русский вывоз и мировой рынок» (1914), «Задачи экономического возрождения России. Русско-германский товарообмен и бельгийская промышленность» (1915), «Народное хозяйство Белоруссии. 1861–1914 гг.» (1926) сьогодні є не лише історіографічними джерелами, а й арсеналом ефективних методологічних інструментів історико-економічних досліджень, оскільки репрезентують застосування системного підходу до вивчення історії держави, права та господарства в їхній єдності та взаємообумовленості.

Традиційні історичні дослідження базувалися на висвітленні подій у хронологічній послідовності з акцентом на діяльності видатних осіб, політичних сил тощо. У ХІХ ст. виникла окрема історична дисципліна на основі

методу просопографії – вивчення характеру, діяльності та відносин з оточенням окремих професійних, політичних, соціальних та етнонаціональних груп з метою максимально повного відтворення минулого як історії людей (Life History). Цей напрям істотно відрізнявся від попереднього – історико-біографічних розвідок, життєпису окремих осіб, родин, сімейних кланів (Family History). У першій половині XX ст. спільнота «Анналів», насамперед Марк Блок і Люсьєн Февр, започаткували міждисциплінарний підхід в історичних дослідженнях, що синтезує всі аспекти – економічний, соціальний, політичний, географічний, психологічний – у розкритті певної історичної проблеми. Український історик Н. М. Яковенко називає цей гурт вчених «лідером інновацій, а водночас (і то надовго) законодавцем «високої моди» в західній історіографії» [1, с. 203]. Можна з упевненістю стверджувати, що М. В. Довнар-Запольський виступив предтечею школи «Анналів», адже він у своїх працях ставив за мету не лише здійснити докладний опис та аналіз соціально-економічних форм суспільного життя, а й виявити закономірності їх зміни на основі причинно-наслідкових механізмів соціальної еволюції.

Дослідження М. В. Довнар-Запольським природи, змісту і структури державно-правового устрою базується на системному вивченні соціально-економічних феноменів у їхній історичній тягlostі. Учений свого часу зазначав: «Податковий лад, повільно змінюючись, поряд із новими формами довго зберігає як пережитки старі прийоми оподаткування. Відбиваючи в собі старе й нове, він дає можливість визначити як першоджерело старого, так і причинність появи нових паростків» [2, с. 805]. Історико-генетична парадигма економічного знання, до якої долучився М. В. Довнар-Запольський, своїм попередником має видатного економіста і правознавця другої половини XVIII ст. С. Ю. Десницького, який теж сповідував інституційно-еволюційний підхід до тлумачення історичного процесу [3, с. 86–97]. Зокрема, його система економіко-правових поглядів спиралася на положення про поступальний розвиток людства на основі вдосконалення продуктивних сил, поділу праці та еволюції форм власності.

Еволюція державно-правового устрою суспільства стала об'єктом історичних, юридичних та економічних розвідок у контексті формування системи державного управління та державних фінансів. Становлення наукових поглядів на фінансові відносини було складовою процесу теоретичного осмислення історичної природи, соціального призначення та суспільної діяльності держави [4, с. 77–85]. Її генеза як соціального інституту, розвиток державних потреб і форм їх задоволення (домени, регалії, державні повинності) слугували основою формування вчення про державу та державне господарство, що розпочалося в межах релігійно-філософського світогляду середньовіччя та продовжувалося в ході секуляризації суспільної свідомості.

Впродовж XVI–XVIII ст. на українських теренах, що були невід'ємною частиною загальноєвропейського духовного і культурного простору, відбувалося активне засвоєння та поширення гуманістичних і реформаційних ідей. Передумовами становлення системи теоретичних поглядів щодо природи, сутності та призначення держави, державних повинностей і державного господарства слугувала низка взаємопов'язаних економічних, політичних і соціально-культурних процесів: розвиток місцевих промислів і формування осередків торгівлі; поява у другій половині XV ст. на українських теренах незалежних міст, яким було надано магдебурзьке право, що ставали центром економічного, політичного і культурного життя; пробудження національної самоідентифікації на тлі посилення релігійної та національної дискримінації; поширення освіти та формування суспільної думки у її раціоналістичному вияві. Якісні зміни суспільної свідомості, що відбулися за цей час, знайшли відбиття у формуванні академічної науки. Відбувся перехід від релігійно-містичного трактування та філософського осмислення сутності суспільних відносин до прагматичного аналізу законів функціонування та еволюції соціально-економічної системи. У процесі розвитку вчення про державу як організаційно-політичну та соціально-економічну форму реалізації суспільних інтересів формувалися уявлення щодо характеру і ролі державних повинностей,

форм і механізмів стягнення податей, організацію митної справи, тобто регулювання фінансових відносин.

Ключовим чинником еволюції поглядів на суспільство, державу та господарство слугують історичні обставини, що детермінують систему цінностей і визначають характер соціальної взаємодії. На межі XV–XVI ст. внаслідок включення українських земель до складу спочатку Литви, а пізніше – Польщі, відбулася остаточна втрата державності Київської Русі та руйнування інститутів політичного самоуправління. Система податей і повинностей, які накладалися на українське населення, відповідала інтересам і історично сформованій господарській структурі інших держав – Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Московського царства. Досліджуючи походження системи державного господарства, М. Довнар-Запольський зауважив, що в цей період відбувалося неухильне зміцнення державних відносин і розвиток державно-правового устрою суспільства, головною ознакою якого була система підданства [2, с. 8–10]. Характер фіскальних відносин визначався тим, що до складу держави входили різнонаціональні частини, які були приєднані на різних умовах. Головним принципом узгодження інтересів держави і окремих її складових частин була непорушність історично сформованих норм державних зборів і повинностей. Основою регулювання державного життя слугували неформальні інститути звичаєвого права та договірні засади політико-адміністративних відносин, коли верховна влада бере на себе зобов'язання перед підданими. Демократичні засади державного устрою та фінансової організації виявляються в тому, що крім судово-адміністративної самостійності кожна територіальна одиниця становила окрему фінансову одиницю з правом митних зборів, хоча при цьому мала фіскальні зобов'язання перед центральною владою. Поряд із васальними відносинами формувалися публічно-правові, що характеризуються примусовим і регулярним характером вилучення коштів державною владою на суспільні потреби [2, с. 53].

Важливим для розуміння історико-інституційної логіки зміни економічних форм суспільної організації є розкриття процесу становлення

ринкових відносин, здійснене М. В. Довнар-Запольським на матеріалах господарства Білорусі [5]. Вчений фокусує увагу на вузлових проблемах, а саме: земельна власність і урядова політика щодо землекористування; майнове і соціальне розшарування селянства; інституційні умови розвитку промислового виробництва і впровадження техніки; становище фабричних робітників; структура господарства у галузево-територіальному розрізі та формування ринку. Такий підхід дозволяє виокремити причинно-наслідкові зв'язки між інституційними новаціями держави та змінами господарства.

Таким чином у науковій спадщині М. В. Довнар-Запольського дістали відображення та теоретичне осмислення процеси становлення нової системи державно-правових інститутів, яка відкривала простір і, водночас, визначала правила та обмеження для розвитку ринку та національного господарства.

Список використаних джерел:

1. Яковенко Н. Вступ до історії / Н. Яковенко. – Київ : Критика, 2007. – 375 с.
2. Довнар-Запольский М. Государственное хозяйство Великого Княжества Литовского при Ягеллонах / М. Довнар-Запольский. – Киев : Тип. Имп. ун-та св. Владимира, 1901. – 807 с.
3. Небрат В. В. Економіко-правова концепція та реформаторські ідеї С. Десницького / В. В. Небрат // Економічна теорія. – 2013. – № 1. – С. 86–97.
4. Небрат В. В. Історико-фінансові дослідження в українській економічній думці XIX – початку XX ст. / В. В. Небрат // Економіка України. – 2013. – № 3 (616). – С. 77–85.
5. Довнар-Запольский М. Народное хозяйство Белоруссии. 1861–1914 гг. / М. Довнар-Запольский. – Минск : Изд. Госплана СССР, 1926. – 240 с.

Вітер Ірина Ігорівна,

кандидат економічних наук, доцент,

провідний науковий співробітник

відділу глобальних і цивілізаційних процесів

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

КИЇВСЬКИЙ ПЕРІОД – ВЕРШИНА ДІЯЛЬНОСТІ

М. В. ДОВНАР-ЗАПОЛЬСЬКОГО – ІСТОРИКА

Відомий історик, етнограф, фольклорист, джерелознавець, архівознавець, археограф Митрофан Вікторович Довнар-Запольський лишив помітний слід в українській, російській, білоруській і світовій історичній науці. Все життя вченого характеризується багатогранністю та багатовекторністю діяльності, але при цьому суто історичні дослідження займали одне з провідних місць у його роботі, а кожен із напрямків докладання творчих і організаційних зусиль Довнар-Запольського мав історичний результат.

Історичний талант М. В. Довнар-Запольського найбільшою мірою проявився під час Київського періоду (1901–1919 рр.). 1901 р. М. В. Довнар-Запольський повертається з Москви до Києва, де працює в університеті приват-доцентом, а після захисту магістерської дисертації – ординарним професором. Його перша публічна лекція «Исторический процесс русского народа в русской историографии» засвідчила еволюцію наукових поглядів молодого вченого в бік модного в кінці XIX ст. економічного матеріалізму. Захоплення впливом економічного чинника на історію стало для М. В. Довнар-Запольського на тривалий час визначальним. Окрім насиченої наукової праці (1905 р. – захист докторської дисертації), вчений проводить плідну науково-педагогічну та організаційну діяльність, робить спроби заснування вищого навчального закладу комерційного і архівного профілю, продовжує співпрацювати з Архівом Південно-Західної Росії (АПЗР). Бурхлива енергія молодого вченого

знаходить вихід у конкретних проектах. Захоплюючись організаторським талантом Довнар-Запольського, білоруський історик-архівіст Спрогіс писав йому: «Вы, Митрофан Викторович, настоящий огненный человек... Все у Вас кипит по научным вопросам и предприятиям...» [1, с. 161].

Київський період став вершиною діяльності Довнар-Запольського—історика. Його роботи цього часу, надзвичайно різноманітні за тематикою й розкидані за хронологією, можуть бути поділені на такі групи: а) праці з історії Білорусії й Великого Князівства Литовського (ВКЛ) й б) праці з російської історії.

Перша група включає передовсім докторську дисертацію Довнар-Запольського «*Очерки по организации западнорусского крестьянства в XVI в.*» (Київ, 1905). Це дослідження є певною мірою продовженням магістерської дисертації; одна з глав нарисів присвячена аграрній реформі у ВКЛ середини XVI ст. Продовжуючи досліджувати питання історії колективного землекористування на заході країни, Довнар-Запольський у 1908 р. публікує статтю «*Украинские староства в первой половине XVI в.*» (Київ). Окрім цього, у співавторстві з Д. З. Шендриком, ним були підготовлені дві статті з історії та етнографії Білорусі у науково-популярне видання «Россия» [2; 3]. В київський період Довнар-Запольським була зроблена спроба видання одного із важливих джерел білоруської історії – т. з. «*Баркулабовской летописи*» (Київ, 1907) и перевидання раніше опублікованих білоруськознавчих робіт. Нарешті, саме в цей час він, ймовірно, розпочав працювати над фундаментальною «*Историей Белоруссии*», чия видавнича доля визначиться вже в 20-х рр. XX ст.

Виключно об'ємним є розділ з російської історії, що включає праці з історії давньої Русі, середньовічної Росії і вітчизняної історії кінця XVIII–XIX ст. Головними роботами вченого з історії давньої Русі стали його курс лекцій «*История русского народного хозяйства*» (Київ, 1911, Т. 1) і перша частина «*Обзора истории хозяйственной жизни России*» (Академия коммерческих знаний. СПб., 1914. Вып.6), в яких він обґрунтував оригінальну концепцію економічної історії країни [4, с. 165–166]. Крім того, історик розмістив декілька

популярних за формою статей у виданих під його редакцією *«Книге для чтения по русской истории»* (Київ, 1904) і *«Русской истории в очерках и статьях»* (М., 1910, Т.1). Не всі з них рівноцінні, найбільш самостійними є роботи з економічної історії. Що стосується статей, присвячених соціально-політичним сюжетам, то вони значною мірою носили компілятивний характер і служили переважно навчальним цілям.

Праці Довнар-Запольського з історії Росії XVI–XVII ст. не дуже чисельні, але вони є блискучим взірцем порівняльно-історичного аналізу. Це, *по-перше*, економічні дослідження – друга і третя частини незакінченого *«Обзора хозяйственной жизни России»* (доведений до початку XVII ст.), дослідження, що доповнюють одне одного, – *«Организация московских ремесленников в XVII в.»* (ЖМН. 1910. № 9) і *«Торговля и промышленность Москвы XVI–XVII вв.»* (М., 1910). В цих публікаціях Довнар-Запольський, використовуючи архівні матеріали, по-новому поглянув на організацію економічного життя країни і столиці в період середньовіччя, заново підняв дискусію, що погасла через відсутність нових джерел про сутність устрою міського ремесла [5], нарешті, дав дуже багатий фактичний матеріал, що широко використовується істориками до сьогодні.

По-друге, до цього підрозділу відносяться науково-популярні за формою, проте, на відміну від «давньоруських», не компілятивні, а оригінальні за змістом статті з соціально-політичної історії XVI ст.: *«Московские гуманисты и обскуранты XVI века»* (Москва в ее прошлом и настоящем. М., Ч.1, вып. 2), *«Политические партии в России и власть Московского царя»*, *«Время царя Ивана Грозного»* (обе: Русская история в очерках и статьях. М., 1910. Т. 2). В цих дослідженнях Довнар-Запольський висунув ряд нових ідей при аналізі ідеології осіфлян і нестяжателей, принципово по-новому, використовуючи порівняльно-історичний метод, трактував опричнину [6].

Досить численні й публікації Довнар-Запольського з історії кінця XVIII–XIX ст. (до 1860-х рр.). На увагу історика до цього періоду, наповненому суспільно-політичною боротьбою, без сумніву, поряд з потребами курсу історії

Росії XIX ст. справили вплив революційні події в Росії 1905–1907 рр. Інтерес вченого до періоду правління Олександра I як переломного, через який «красной нитью проходит стремление общества к постановке вопроса о политических правах, и делаются попытки к их осуществлению» [7, с. 6], намітився ще у бутність його приват-доцентом Московського університету, де він читав лекції про епоху 1801–1825 рр. Пізніше, на початку XX ст., з'являється його стаття про М. М. Сперанського [8], «слишком обезображенная цензурой» [9, Ф. 661, д. 397, л. 3].

Серед особистих наукових зацікавлень М. В. Довнар-Запольського після повернення до Києва з'явився новий напрям. Він став одним з перших дослідників декабристського руху. Вже у 1902 р. Довнар-Запольський пропонує видавництву «Мир» опублікувати книгу про декабристів [10, ф. 597, оп. 1, д. 115, л. 2], але декабристськознавчі роботи з'явилися тільки після 1905 р. Захоплений можливістю доступу до раніше недоступних архівних фондів, яка відкрилася після революції 1905 р., учений підготував збірник документів, присвячений мемуарній та епістолярній спадщині декабристів, і дві монографії з історії декабризму (невелику монографію загального характеру «Тайное общество декабристов» (М., 1906) і більш ґрунтовну працю «Идеалы декабристов» (М., 1907)) [11; 12; 13]. Написані дещо поспішно, ці праці історика були цінними через залучення раніше мало використововуваного архівного матеріалу. Реакція, що наступила, не дозволила тоді завершити публікацію «декабристського» циклу, і завершальна його частина вийшла у світ значно пізніше [14; 15].

У своїх працях М. В. Довнар-Запольський піддав критиці тих істориків, які вважали, що декабристи цілком запозичували свої політичні ідеали на Заході. Цілі, які переслідували декабристи, були, на його думку, безпосередньо пов'язані з тодішнім станом Росії і «представляли собою поучительную картину органического развития» у зв'язку з розвитком політичного життя країни. Намагаючись розкрити корені руху декабристів, М. В. Довнар-Запольський писав: «вся тогдашняя жизнь для сколько-нибудь

наблюдательного зрителя представляла столько отрицательных сторон самодержавного режима, что та среда русского общества, которая была проникнута любовью к отечеству и свободе, естественно пришла к мысли о необходимости борьбы с самодержавием и с тем общественным строем, который оно поддерживало» [13].

В той же час, з повним співчуттям ставлячись до боротьби декабристів проти мерзот самодержавства, М. В. Довнар-Запольський, не зміг відповісти на питання про те, чому на початку ХІХ ст. у дворянському середовищі розвинулась любов до свободи. Зрозуміти соціальні корені ідей декабристів він не зумів, як не зуміли зрозуміти це й інші «экономические материалисты» [16]. Дослідження наставника продовжили вихованці М. В. Довнар-Запольського: М. В. Базилевич, В. О. Романовський та ін.

У 1912-1914-х рр. виходить двома виданнями курс лекцій Довнар-Запольського *«Обзор новейшей русской истории»* (Київ, Т.1), в якому автор, приділяючи головну увагу історії суспільної думки і політичних течій, підвів своєрідний підсумок своїм дослідженням часів Олександра І. Другий том, присвячений епосі Миколи І, пропав в роки Громадянської війни.

Твори з економіки ХІХ ст. групуються навколо аграрних проблем. Це стаття *«Крепостники в первой четверти ХІХ в.»* (Велика реформа. СПб., 1911. Т.2) і курс публічних лекцій *«На заре крестьянской свободы»* (Київ, 1911).

Таким чином, київський період став вищою точкою наукової діяльності Довнар-Запольського як історика, причому, ймовірно, не буде помилкою сказати, що відбулася певна переорієнтація інтересів вченого з білоруської тематики на переважно російську, що пояснювалось як суспільно-політичною обстановкою, що змінювалась, так і потребами курсів, що читав вчений. Про високий науковий авторитет дослідника свідчить його участь практично у всіх крупних колективних працях з історії початку ХХ ст., які збирали цвіт російської науки: *«Россия»*, *«Москва в ее прошлом и настоящем»*, *«Великая реформа»*, *«Масонство в его прошлом и настоящем»* та інших.

Взагалі спільність методології (економічний різновид позитивізму) і тематична єдність досліджень (вивчення господарства окремих територій середньовічної Русі) дозволяють зробити висновок про формування особливої школи істориків з російської проблематики в Київському університеті на початку ХХ ст., яка, будучи спадкоємицею школи Антоновича, підняла на якісно новий ступінь дослідження російської історії [17, с. 49–50].

Внесок Митрофана Вікторовича Довнар-Запольського як видатного вченого, просвітителя та суспільного діяча для України й для світової науки важко переоцінити. Його праці й нині зберігають неабияке наукове значення завдяки вміщеному в них багатому фактичному та аналітичному матеріалу.

Список використаних джерел:

1. Оглоблін О. П. Буржуазна історична школа Довнар-Запольського : (До генези блоку російського великодержавництва й місцевого націоналізму в українській історіографії) / О. П. Оглоблін // Записки Історично-філологічного відділу ВУАН. – Київ, 1934. – Вип. 1. – С. 158–225.

2. Довнар-Запольский М. В. Исторические судьбы Верхнего Поднепровья и Белоруссии и культурные их успехи / М. В. Довнар-Запольский, Д. З. Шендрик // Россия : Полное географическое описание нашего отечества. – Санкт-Петербург, 1905. – Т. 9. – С. 5–126.

3. Довнар-Запольский М. В. Распределение населения Верхнего Поднепровья и Белоруссии по территории, его этнографический состав, быт и культура / М. В. Довнар-Запольский, Д. З. Шендрик // Россия : Полное географическое описание нашего отечества. – Санкт-Петербург, 1905. – Т. 9. – С. 126–227.

4. Михальченко С. И. М. В. Довнар-Запольский: историк и общественный деятель / С. И. Михальченко // Вопросы истории. – 1993. – № 6. – С. 162–170.

5. Михальченко С. И. Концепция М. В. Довнар-Запольского в дискуссии об организации средневекового ремесла в России /

С. И. Михальченко // Феодальный город. – Брянск, 1993. – Вып. 2. – С. 60–68.

6. Михальченко С. И. XVI век в исторической концепции М. В. Довнар-Запольского / С. И. Михальченко // Спорные вопросы отечественной истории XI–XVIII вв. – Москва, 1990. – Вып. 2. – С. 174–177.

7. Довнар-Запольский М. В. Из истории общественных течений в России : статьи / М. В. Довнар-Запольский. – 2-е изд., доп. новыми статьями. – Киев : Издание И. И. Самоненко, 1910. – 333, [2] с.

8. Довнар-Запольский М. В. Политические идеалы М. М. Сперанского / М. В. Довнар-Запольский // Научное слово. – 1904. – Кн. 8.

9. РО ИРЛИ (Рукописный отдел Института русской литературы).

10. РГАЛИ (Российский государственный архив литературы и искусства).

11. Довнар-Запольский М. В. Идеалы декабристов / М. В. Довнар-Запольский. – Киев, 1907. – 423 с.

12. Довнар-Запольский М. В. Мемуары декабристов : (записки, письма, показания, проекты конституций, извлеченные из следственного дела с вводной статьей) / М. В. Довнар-Запольский. – Киев, 1906. – 346 с.

13. Довнар-Запольский М. В. Тайное общество декабристов : исторический очерк, написанный на основании следственного дела / М. В. Довнар-Запольский. – Киев, 1906. – 340 с.

14. Довнар-Запольский М. В. Декабрьская революция 1825 г. / М. В. Довнар-Запольский // Голос минувшего. – 1917. – № 7–8.

15. Невелев Г. А. Исследования о декабристах М. В. Довнар-Запольского / Г. А. Невелев // Вестник ЛГУ. – 1971. – № 2, вып. 1. – С. 53–56.

16. Шапиро А. Л. Русская историография в период империализма : курс лекций / А. Л. Шапиро. – Ленинград, 1962. – С. 71–74.

17. Михальченко С. И. Киевская школа : очерки об историках / С. И. Михальченко. – Брянск : Издательство Брянского государственного педагогического института, 1994. – С. 40–75.

Кудласевич Ольга Миколаївна,

кандидат економічних наук,

старший науковий співробітник

відділу економічної історії

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

ПОДВИЖНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ М. В. ДОВНАР-ЗАПОЛЬСЬКОГО У ЗАПОЧАТКУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ВИЩОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ

Стрімкий розвиток промисловості, торгівлі та банківської справи, що ознаменували початок ХХ століття, потребував все більше фахівців-професіоналів, а спеціальних вищих економічних навчальних закладів в Україні не було. Економічну освіту надавали курси комерційних знань (20,95 %), торговельні класи (5,14 %), торговельні школи (27,47 %), комерційні училища (44,66 %), що були у підпорядкуванні Міністерства торгівлі та промисловості Російської імперії [6, с. 74–75] і репрезентували собою початкову та середню ланку економічної освіти. Також певні економічні знання надавали юридичні факультети в університетах Харкова, Києва та Одеси, що не задовольняло потреби країни в економістах. Тому значна частина заможних купців через відсутність вищих економічних навчальних закладів відсилала своїх дітей на навчання за кордон, що позбавляло їх можливості вивчати економічні умови життя на Батьківщині.

Невпинний розвиток капіталістичних відносин, у свою чергу, потребував наукового дослідження низки питань вітчизняного господарства, але фахівців з вищою економічною освітою не вистачало. З цього приводу С. Ю. Вітте писав, що брак людей із ґрунтовною економічною освітою ще довго гальмуватиме діяльність уряду, втілення в життя різноманітних програм у галузі державного господарства, якщо не будуть запроваджені ефективні

заходи зі створення вітчизняної школи, яка надавала б вищу спеціальну економічну освіту [5, с. 25–26].

Активну позицію щодо становлення та розвитку економічної освіти займав Митрофан Довнар-Запольський. Протягом 1903–1904 рр. він активно клопотав про відкриття у Києві вищих вечірніх комерційних курсів і звернувся у опікунську раду Київського першого комерційного училища з пропозицією про їх відкриття при училищі. Але рада відхилила його пропозицію [7; 1, с. 115–116]. Революція 1905 р. тимчасово послабила обмеження, які чинило самодержавство щодо вищої школи. У 1905 р. він звернувся до Міністерства народної освіти з пропозицією відкрити вищі жіночі курси з комерційним відділенням і отримав дозвіл. Одночасно М. В. Довнар-Запольський направив прохання до Міністерства торгівлі та промисловості про відкриття спеціальних комерційних курсів для всіх осіб і у 1906 р. отримав дозвіл на їх відкриття. Навесні 1907 р. він передав до Міністерства проект статуту Київського комерційного інституту, який був затверджений 12 травня 1908 р. 4 липня 1908 р. засновник інституту в особі М. В. Довнар-Запольського передав раді Київського комерційного інституту все майно колишніх курсів [1, с. 116–117].

Отже, за два роки йому вдалося перетворити вищі комерційні курси у престижний навчальний заклад, який було реорганізовано в інститут. Про престижність навчального закладу свідчить кількість студентів, що постійно збільшувалася. Так, якщо у 1908 р. в інституті навчалося 229 студентів, то у 1913 р. їх кількість зросла до 4,5 тис. [1, с. 118–120].

Відповідно до навчального плану викладали такі блоки дисциплін: економічні науки – політична економія (теорія, історія і прикладна частина), наука про фінанси, статистика, економічна географія, історія економічного ладу; юридичні науки; фізико-математичні науки; комерційні науки і товарознавство – товарознавство з загальною технологією, спеціальні курси товарознавства, загальне рахівництво, рахівництво торговельне, банківське, заводське, комерційна кореспонденція, комерційні обчислення, політична арифметика, комерція; загальні науки: історія, філософія, педагогіка з

допоміжними науками, мови, гігієна. До вибіркових предметів відносилися стенографія, креслення, фотографія, каліграфія, праця на друкарській машинці [2; 3].

Директором Київського комерційного інституту став професор університету Св. Володимира М. В. Довнар-Запольський. Він викладав економічну історію Росії, нову історію, історію Російської імперії. Викладачами інституту, як правило, були професори і приват-доценти Київського університету: М. М. Бубнов, К. Г. Воблий (політична економія), Д. О. Граве (теорія ймовірності), М. М. Катков (товарознавство), П. Л. Кованько (політична економія), М. К. Мітюков, М. В. Самофалов та інші; Київського політехнічного інституту: В. Г. Бажаєв (економічна географія), В. А. Косинський (прикладна економія), П. Ф. Єрченко (товарознавство), П. Ф. Сльозкін (сільськогосподарське товарознавство), П. С. Чехович (водна транспортна справа), а також викладачі інших навчальних закладів і торговельно-фінансових організацій. Серед них викладач 1-го і 2-го Київських комерційних училищ М. Т. Сінопійський-Трофимов (комерційна арифметика, фінансові обчислення), товариш управляючого Російського для зовнішньої торгівлі банку в м. Києві Л. Г. Барац (банківська справа), інспектор Київської торговельної школи М. Д. Плєскачевський (загальне рахівництво), викладач 2-го Київського комерційного училища, головний бухгалтер Волзько-Камського комерційного банку Р. Р. Якововський (банківська бухгалтерія, російська кореспонденція, загальне рахівництво), інспектор Північного страхового товариства А. І. Ярошевич (практичні заняття з економічної географії та економічної географії Південно-Західного краю) [4].

Отже, комерційна освіта стала закономірним етапом соціально-економічного розвитку країни, прискорення процесів науково-технічного прогресу на межі XIX–XX ст. передбачало залучення до ринкових відносин великої кількості населення, а індустріалізація промисловості поставила перед суспільством нові вимоги до рівня освіти та професійних навичок людей. На теренах України першим вищим економічним навчальним закладом став

Київський комерційний інститут (1906 р.), що своєю появою завдячує подвижницькій діяльності М. В. Довнар-Запольського. Інститут став не лише платформою для здобуття спеціальної освіти майбутнім економістам, а й осередком науки, в той час в стінах інституту працювали такі видатні вчені як К. Воблий, П. Кованько, М. Довнар-Запольський, Д. Граве та інші.

Список використаних джерел:

1. Киштымов А. Киевский коммерческий институт в судьбе М. В. Довнар-Запольского / А. Л. Киштымов // Архивознавство. Археографія. Джерелознавство : міжвід. зб. наук. пр. / Держкомархів України. – Київ, 2000. – Вип. 2 : Архивознавчі читання. – С. 114–130.
2. Положение о частных женских общеобразовательных курсах, учрежденных в г. Киеве проф. М. В. Довнар-Запольским на основании Высочайшего соизволения 1905 года // Центральний державний історичний архів України в м. Києві. 1905, ф. 442, оп. 538, спр. 207, арк. 3.
3. Проекты уставов и положений о коммерческом институте в гг. Москве и Киеве // КМДА, ф. 153, оп. 8, спр. 42, арк. 5.
4. Списки и биографические сведения о личном составе Киевского коммерческого института, представленные в учебный отдел Министерства торговли и промышленности // КМДА. 1910–1911, ф. 153, оп. 8, спр. 315, арк. 103–111.
5. Труды Ленинградского политехнического института им. М. И. Калинина : материалы по истории института. – Ленинград, 1948. – № 1. – С. 25–26.
6. Художественно-иллюстративный альбом Всероссийской выставки 1913 г. в городе Киеве. – Киев : Книга, 2002. – С. 74–119.
7. ЦДІАУК, ф. 262, оп. 1, спр. 2, арк. 1, 2.

Горін Назар Олегович,

кандидат економічних наук,

старший науковий співробітник

відділу економічної історії

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

ПРОБЛЕМА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ У ПОГЛЯДАХ М. В. ДОВНАР-ЗАПОЛЬСЬКОГО

Зовнішньоекономічні зв'язки Російської імперії кінця XIX – поч. XX ст. формувались в умовах утвердження принципів національної економічної політики. Вона передбачала реалізацію державних протекціоністських заходів задля розвитку нових галузей промисловості та підтримки вітчизняного виробника. Проведення політики протекціонізму змінювало характер і умови зовнішньої торгівлі та впливало на відносини з іншими країнами.

В умовах прискорення процесів науково-технічного прогресу відбувався розвиток нових галузей промисловості, що супроводжувався зростанням обсягів і темпів зовнішньоторговельних відносин. Все це вимагало залучення до ринкових відносин великої кількості сільського населення, що поставило перед суспільством нові вимоги щодо рівня освіти та професійних навичок цих людей. В цих умовах уряд дозволив у 1906 р. відкривати вищі комерційні курси та прирівнювати їх до категорії вищих навчальних закладів. Загалом же впродовж 1906–1917 рр. у Російській імперії було відкрито 89 недержавних вищих навчальних закладів. Одним з перших був Київський комерційний інститут, заснований у 1907 р. М. В. Довнар-Запольським, який став його першим директором та зумів втілити в навчальному закладі власну модель вищої освіти, засновану на поєднанні фундаментальної теоретичної підготовки та практичної спрямованості навчання. Будучи керівником та викладачем Київського комерційного інституту, М. В. Довнар-Запольський не лише

передавав студентам свої знання з історії господарства країни, але і ретельно аналізував поточну економічну політику уряду. Так, проблемі становлення і трансформації зовнішньоекономічних зв'язків Російської імперії присвячена низка праць вченого, зокрема «История русского народного хозяйства» [1], «Очередные задачи русского экспорта» [2], «Русский вывоз и мировой рынок» [3], «Задачи экономического возрождения России» [4] та інші. Вчений ретельно розглянув в них кількісний та якісний склад російського експорту та імпорту, прослідкував основні вектори зовнішньоекономічних зв'язків, виокремив проблемні питання у відносинах з іншими країнами. М. В. Довнар-Запольський доводить, що «ми повинні навчитись розглядати торгівлю не лише як засіб отримання прибутків, а як важливе державне діло. Не повинні нам вказувати сусіди з ким і як ми повинні торгувати, але ми повинні визначати з ким підтримувати торговельні відносини» [4, с. 57]. При цьому вчений аргументує недоречність відгородження країни бар'єром високих мит та доводить шкідливість ізоляції від торговельних відносин з іншими країнами, що негативно позначилось би на розвитку власної промисловості.

При вибудовуванні торговельних зв'язків з окремими країнами М. В. Довнар-Запольський застерігає від надмірно тісних контактів з політично сильним сусідом, адже вони призведуть до економічного підпорядкування йому. Наслідком економічних непорозумінь можуть стати військові дії, що ставитимуть питання політичного характеру: «Надмірна поінформованість сильного сусіда про внутрішнє становище країни є фактом надзвичайно небезпечним в умовах найменших міжнародних загострень» [4, с. 57]. У своїх працях вчений обґрунтовує необхідність налагодження торговельних відносини з невеликими, проте промислово розвиненими країнами, які не викликатимуть політичної напруги у взаємних відносинах.

Впродовж 1890–1910 рр. обороти світової торгівлі зросли вдвічі, з 73 до 146 млрд. марок [3, с. 1]. Незважаючи на такий значне зростання, відносна частка багатьох країн в міжнародній торгівлі не змінилась (це стосується Бельгії, Болгарії, Норвегії, Австро-Угорщини, Швеції тощо), частка деяких

країн трохи зросла (зокрема Данії, Румунії, Росії, Швейцарії, США). Групі країн за означений час збільшила свою частку у світовій торгівлі (Нідерланди – на 1,3%, Німеччина – на 1%, Італія – на 0,6%), при цьому деякі країни втратили свої колишні позиції: Франція зменшила свою частку на 1,8%, а Великобританія – на 3,3% [3, с. 2–3]. Попри це характерним для зовнішньоекономічних зв'язків на межі XIX–XX ст. був інтенсивний ріст зовнішньоторговельних оборотів (табл. 1.).

Таблиця 1

**Зростання експорту європейських країн, США
та Аргентини впродовж 1895–1910 рр. (в млн. нім. марок)**

Країна	1895 рік	1905 рік	1910 рік
Англія	4619	6725	8784
США	3332	6265	7182
Німеччина	3317	5731	7474
Франція	2732	3893	4804
Нідерланди	1988	3382	–
Російська імперія	1516	2327	2988
Бельгія	1108	1866	2725
Італія	830	1354	1606
Аргентина	486	1307	1468

Джерело: Довнар-Запольский М. В. Русский вывоз и мировой рынок. Киев, 1914. С. 3.

Хоча експорт Російської імперії і зріс за 15 років на 97 %, проте в перерахунку на особу він виявився не таким вже і значним у порівнянні з Нідерландами, Бельгією та Аргентиною. Попри те, що країна збільшила свій вивіз до європейських країн, вона там мала сильних конкурентів на ринку сільськогосподарської продукції, зокрема США, Аргентину та Австралію. Тому М. В. Довнар-Запольський пропонував посилити свої позиції на східних ринках та не допустити закріплення на них Англії, Німеччини, Нідерландів і Бельгії.

Проаналізувавши зовнішньоекономічні зв'язки Російської імперії, М. В. Довнар-Запольський встановив, що найбільшим експортно-імпортним партнером Росії на межі століть стала Німеччина [3, с. 6–7], дещо менші зв'язки були з Великобританією, Нідерландами та іншими країнами. На європейський ринок Російська імперія експортувала здебільшого сировину та напівфабрикати, тоді як на ринки східних країн зростав вивіз фабрично-заводських та ремісничих товарів, хоча в загальному обсязі експорту він був незначним [3, с. 8].

У 1910 р. вивіз сільськогосподарської продукції (пшениця, жито, ячмінь, овес, кукурудза та ін.) та продуктів тваринництва складала 63,3% [3, с. 10]. Це було одним із наслідків, підписаних з Німеччиною у 1894 та 1904 роках торговельних договорів. М. В. Довнар-Запольський відзначає, що німцям на умовах цього договору вдалось розвинути цілу складну систему, яка передбачала переробку російської сировини та реалізацію готової продукції на російському ринку: «Німець отримує прибутки як комісіонер, як торговець, як фабрикант, як власник залізничних шляхів та засобів пересування, насамкінець як управлінець та найманий фабричний працівник» [4, с. 36].

У своїй праці М. В. Довнар-Запольський проаналізував роль зарубіжних підприємців у становленні нових виробництв у Російській імперії та з'ясував, що «за своєю природою німецький капітал відрізняється від капіталу бельгійського, французького, англійського, голландського. Капітали бельгійські та французькі в значно більшій мірі діють на російському ринку, ніж капітал німецький, а паризька біржа переповнена акціями російських підприємств. Француз, бельгієць та англієць дають свої капітали для отримання дивідендів. На цьому їх роль завершується» [4, с. 43–44]. Паризька біржа активно підтримувала російські казенні підприємства, зокрема залізничні, металургійні, кам'яновугільні та ін., проте Берлінська біржа в цьому плану діяла більш виважено. Якщо французи, бельгійці та інвестори з інших країн вкладали свій капітал у приватні російські підприємства, то вони не претендували на участь в управлінні ними. Там не було державного інтересу, лише інтерес приватного

капіталу. Зовсім інший характер мали підприємства, засновані в Російській імперії німецькими інвесторами. Вчений зазначає, що «німці засновують у нас фабрики та заводи, намагаючись оминати митні правила, тобто коли імпорт готового виробу до Росії за митними умовами є ускладнений і поява конкурента німецьким підприємствам є малоімовірною. Також німецька промисловість розміщує свої потужності здебільшого в прикордонних районах, тоді як французькі, англійські та бельгійські капітали вкладались у Донецько-Придніпровському басейні, у Сибірі та інших регіонах» [4, с. 45]. Разом з тим німці активно інвестували в металургійні, електротехнічні, хімічні та інші підприємства в центральних областях. На початку XX ст. німцям вдалось завоювати домінантні позиції у електротехнічній та хімічній галузях, збільшувалась їх частка і в металургійній промисловості. Аналізуючи поширення синдикатних та трестових форм об'єднання капіталу в Російській імперії М. В. Довнар-Запольський з'ясував, що вони були привнесені з німецької ділової практики та впроваджувались насамперед у тих галузях, де домінував німецький капітал. Тісна координація між німецькими металургійними заводами у Росії та у Німеччині мала негативні наслідки під час Першої світової війни, адже частини деталей для машин вироблялась у різних країнах та за секретними кресленнями, тож після початку війни продуктивна робота металургійних заводів у Росії була обмежена.

Проаналізувавши роль міжнародної торгівлі та іноземного капіталу в розвитку господарства Російської імперії, М. В. Довнар-Запольський закликав врахувати помилки та на законодавчому рівні обмежити німецький вплив у Росії, зокрема: відмінити видані німцям патенти на винаходи; депортувати із прикордонних областей німецьких громадян, а також тих німців, що отримали російське підданство; націоналізувати земельні ділянки в прикордонних областях, що належали німцям; негайно забезпечити власне виробництво тих продуктів, що імпортувались із Німеччини; покращити власні курорти та сприяти внутрішньому туризму; переорієнтуватись із вивчення німецької мови на англійську і французьку мову, мови сусідніх та східних країн [4, с. 59–60].

Вчений закликав не боятись, що при вжитті заходів щодо зменшення німецького домінування в економіці будуть допущені певні помилки.

Проблемі зовнішньоекономічних зв'язків присвячено чимало праць М. В. Довнар-Запольського. В них автор проаналізував доцільність торговельних зв'язків із великими, економічно потужними країнами, охарактеризував інвестиційну політику підприємців з різних країн, визначив загрози від надмірної сировинної орієнтації експорту, вказав на необхідність посилення позицій на східних ринках.

Список використаних джерел:

1. Довнар-Запольский М. В. История русского народного хозяйства : [лекции, прочит. в Ун-те св. Владимира и Киев. коммерч. ин-те] / М. В. Довнар-Запольский. – Киев : Тип. И. И. Чоколова, 1911. – Т. 1. – VIII, 366 с.
2. Довнар-Запольский М. В. Очередные задачи русского экспорта : [докл., произнес. при открытии Юго-Запад. отд-ния Рос. экспорт. палаты, февраль 1912 г.] / М. В. Довнар-Запольский. – Киев : Тип. И. И. Чоколова, 1912. – 36 с.
3. Довнар-Запольский М. В. Русский вывоз и мировой рынок : в таблицах и диаграммах / М. Довнар-Запольский. – Киев : Тип. И. И. Чоколова, 1914. – [6], 46, [1] с.
4. Довнар-Запольский М. В. Задачи экономического возрождения России: (рус.-герм. товарообмен и бельг. пром-сть) / М. В. Довнар-Запольский. – Киев : Тип. И. И. Чоколова, 1915. – 71, [1] с.

Другова Євгенія Василівна,
аспірантка кафедри економічної теорії
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ДИСЦИПЛІНИ
В СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ У КИЇВСЬКОМУ
КОМЕРЦІЙНОМУ ІНСТИТУТІ (ПЕРША ЧВЕРТЬ XX СТ.)**

Соціально-економічні дисципліни в системі підготовки фахівців, а особливо економічних спеціальностей – це вироблення системи чіткої уяви про наукові закономірності розвитку соціально-економічних процесів, особливості ринкових відносин, цілеспрямоване, структуроване формування у майбутніх фахівців економічних знань, високої організованості та ініціативності. Їх викладання готує майбутніх випускників до високопрофесійної праці, розуміння соціально-економічних протиріч, звички практичного використання економічних знань в реальному житті.

Приклад такої підготовки фахівців був започаткований у Київському комерційному інституті (в перші десятиріччя XX ст.), а М. В. Довнар-Запольський, як перший його ректор, став утіленням перебудови вищої економічної освіти. Саме поєднання фундаментальної економічної освіти з практичною спрямованістю дало змогу започаткувати нову організацію навчального процесу у вищій школі.

Розуміючи необхідність викладання дисциплін соціально-економічного спрямування в системі вищої освіти, М. В. Довнар-Запольський зібрав навколо себе кваліфікованих фахівців, які забезпечили ґрунтовне викладання дисциплін фундаментального циклу: «Політичної економії», «Історії економічних вчень», «Історії народного господарства» (М. В. Довнар-Запольський, Є. Є. Слущкий),

а також: «Демографії» (К. Г. Воблій), «Статистики» (О. О. Русов), «Російського державного права» (М.В. Довнар-Запольський) та інших.

Важливість поєднання теоретичної і практичної складових у підготовці економістів ніколи не втрачала актуальності та залишається визначальним напрямом розвитку і сьогодні.

Розвиваючи економічне мислення фахівця, викладачі інституту, насамперед, розвивали вміння приймати раціональні рішення, тобто діяти в ситуації вибору, усвідомлюючи власну відповідальність за нього. Дисципліни, які викладались, давали змогу оволодіти вмінням визначати мету своїх дій, оцінювати виявлені альтернативи, вибирати й оцінювати результат своїх пріоритетів.

Київський комерційний інститут надавав знання з предметів комерційних та економічних наук, знання з яких використовувались у торговельно-промисловій, фінансово-технічній та сфері державного управління.

Виходячи з поставлених завдань та мети, навчальні дисципліни поділялись на два напрями: економічний та комерційно-технічний, кожен з яких мав власні підвідділи. Відповідно до напрямку освіти майбутній фахівець вивчав наступні дисципліни (науки): економічні, юридичні, комерційні, технологічні, фізико-математичні, а також: товарознавство, історію, філософію, педагогіку та прикладні науки, включаючи іноземні мови.

Як бачимо, формування фахівців у першій чверті ХХ ст. базувалось на поєднанні трьох складових: знань в галузях економічної, юридичної та комерційно-технологічної науки.

Завдяки такому поєднанню дисциплін інститут підлаштовувався до потреб суспільства та законів господарської діяльності, перетворившись на багатопрофільний заклад вищої освіти, який готував фахівців, окрім суто фінансово-економічного профілю, ще спеціалістів з 12 різних напрямків підготовки. Так було сформовано п'ять факультетів різного спрямування: економіки промисловості, економіки сільського господарства, фінансово-економічний, обліково-економічний та економіко-статистичний.

Формуючи різнобічний світогляд фахівця, посилюючи наукову складову в навчальному процесі та осмислення взаємодій і відносин в економічній дійсності, формується новий підхід до навчання, поглиблення змісту та вдосконалення організації навчального процесу.

Такий складний шлях від Київського комерційного інституту до статусу Національного економічного університету свідчить про поступове становлення вищої економічної освіти та забезпечення господарства висококваліфікованими кадрами – економістами. Це важливе народногосподарське завдання університет успішно вирішує і сьогодні. Розширення економічних спеціальностей, що стало рушійною силою для інтенсифікації наукової роботи і формування наукових шкіл економічного профілю, забезпечило поєднання навчального і наукового процесів, що дало змогу сьогодні сформувати потужний науковий потенціал університету.

Список використаних джерел

1. Сторічний поступ. 1906–2006 / Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана ; [редкол.: А. Ф. Павленко (гол. ред.)]. – Київ : КНЕУ, 2006. – 272 с.

Лайтар Марія Олександрівна,

студентка III-го курсу

факультету економіки та управління

ДВНЗ «Київський національний економічний університет

імені Вадима Гетьмана»

УКРАЇНІСТИЧНІ ЗАЦІКАВЛЕННЯ ДОВНАР-ЗАПОЛЬСЬКОГО

Про україністичні зацікавлення Довнар-Запольського ми можемо судити по його лекції «Исторические взгляды В. Б. Антоновича» [1]. Ці матеріали використовували дослідники історії України під час написання своїх робіт.

Перш за все нам варто зазначити, що автор не розглядав історію України окремо від російської, тому його дослідження маємо сприймати як такі, що охоплюють історіографію України [2].

Довнар-Запольський виділяє два періоди вітчизняної історії, а саме: перший закінчується Карамзіним, а другий починається Соловйовим. Перший період характеризується своїми етико-націоналістичними поглядами. Другий – причинністю історичних подій, саме істориків цього періоду Довнар-Запольський вважав дещо недалекоглядними прагматиками через мотиви знайти причину в найближчій події, що сталася до того.

Вивчаючи роботи Соловйова як одного із відомих істориків, Довнар-Запольський доходить висновку, що «цель исторического изучения сводится к выяснению органического развития государственных начал и вообще идейного содержания общества. История делается не массой народа, который играет пассивную роль, а его руководителями: они носители идей» [3, с. 178], що показано в «Историческом процессе русского народа». В тій же роботі автор зазначає – слов'янофіли не поділяли таких ідей, тому прямо заперечували такі погляди.

Вони сформували свою, дещо суб'єктивну ідею, запозичивши погляди Гегеля про єдине начало, а також ідейний зміст про те, що історію рухає ідея. Вона була незмінною як така і тут не мали місця матеріальні цінності. У їхньому вченні було багато неточностей, наукового невігластва, та разом з тим вони своєю впевненістю поставили під питання юридичну школу, що мала міцні позиції на той час, і дала змогу розвиватися історичній, засновником якої був Антонович.

Особливістю історичної школи було пробудження наукової діяльності, де праці характеризувалися своїм локальним фокусом на західно-руську територію, які по праву можна назвати обласними [1]. Ідейним змістом Антоновича, оціненим Довнар-Запольським, виступає зростання і переробка ідейного змісту суспільства як основа історичного процесу.

Досягнення Довнар-Запольського полягали в тому, що він визначив основний зміст та методологічні принципи історичної науки 19 ст., вказав на особливості методологічного інструментарію різних концептуальних підходів існуючих історичних шкіл, тим самим окресливши свої історіософські погляди [2, с. 54]

Історик досліджував Русь до 13 ст., а його твори мали більш узагальнюючий характер. Наприклад, описував у «Владимир Святой и его время» [4] про те, що багато перебільшень, деякі факти навіть фантастичні у тогочасних літописах, але разом з тим є іноземні свідчення, що більш достовірно показують життя та діяльність князя. «Книга для чтения по русской истории» – це ще одна робота Довнар-Запольського, де описані правові засади князівської влади і демократичного способу вирішення найважливіших питань.

Чому Довнар-Запольського визнають як фахівця в історії древньої Русі? Саме через те, що його було запрошено до складання «Історичного шляху» — монументів, що описували минуле Києва. І він взяв в цьому активну участь, де писав доповідь і чітко висловив свою пропозицію по становленню таких пам'ятників: князю Олегу, Володимиру, Ярославу, Святославу, княгині Ользі і т.д.

Саме на дослідження Литовської доби на територіях білоруських та Українських земель Довнар-Запольський витратив найбільше часу, сюди входить політика держави і українських земель 14–18ст., а також Козаччина.

Він показав, що державотворчі прагнення руських земель походять ще з часів Київської Русі. Серед важливих моментів взаємин литовської влади та руського народу були домовленості між мешканцями окремих округів та їх володарями. Його великим внеском стало те, що Довнар-Запольський відносився до тих істориків, які вивчали маловідомі питання тогочасної української історії. І саме за темою «Фінансове господарство Литовсько-Руської держави» він захистив свою магістерську роботу.

У нього немає спеціальних монографій щодо козацтва, історії Запорізької Січі, Національно-визвольної війни, але частково тематика козацтва торкалася його робіт як, наприклад, зарплата, яку отримували реєстрові козаки та їхня кількість до 1648 року.

Вивчаючи питання 18 та 19 ст. українських земель, Довнар-Запольський написав «Обзор новейшей русской истории», де в загальному описав ситуацію, що складалася в Україні. Тут була виділена увага на політико-економічні чинники наполеонівської доби, декабристські дослідження, негативний вплив на добробут народу у зв'язку з хибною зовнішньою політикою, несправедливі митні тарифи і т.п. Його також захоплювали громадські рухи.

Список використаних джерел:

1. Довнар-Запольський М. В. Исторические взгляды В. Б. Антоновича : [речь на заседании Ист. о-ва Нестора-летописца, посвящ. памяти В. Б. Антоновича, 30 марта 1908 г.] / М. В. Довнар-Запольский // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. – Киев, 1909. – Кн. 21, вып. 1 и 2. – С. 22–37.
2. Бусленко Л. М. В. Довнар-Запольський як історик України / Л. Бусленко ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – Київ, 2007. – С. 43–80.

3. Довнар-Запольский М. В. Исторический процесс русского народа в русской историографии / М. В. Довнар-Запольский // Русская мысль. – 1902. – Кн. 3. – С. 170–186.

4. Довнар-Запольский М. В. Государственное хозяйство Великого княжества Литовского при Ягеллонах / М. В. Довнар-Запольский. – Киев : Тип. Имп. Ун-та св. Владимира, 1901. – Т. 1. – VIII, 810 с.